

Anmeldelser.

Erik Arup: Danmarks Historie. III. Udgivet af Aksel E. Christensen. København 1955. 287 sider.

Faa fremstillinger af større afsnit af vor historie har været saa omstridte, faa ogsaa saa inciterende for yngre historikere som de to bind »Danmarks Historie«, professor Erik Arup udgav i 1925 og 1932. De giver paa deres o. 1000 sider den nu afdøde historikers syn paa dansk udvikling frem til 1624, aaret før Christian 4. kastede sig ind i trediveaarskrigen.

Det vidstes, at Arup til det sidste syslede med fortsættelsen af sin store bog, selvom de bitre angreb paa ham havde medført, som hans svenske ven og kollega Lauritz Weibull skrev i sin nekrolog, at »skaparglädjan förkvävdes«. Efter hans død 1951 viste det sig, at der kun forelaa rettet trykmanuskript eller maskinskrevet redaktion for de fleste kapitler og paragrafer indtil maj 1644 og for ganske enkelte senere afsnit. Der fandtes dog en række ældre kladder, mere eller mindre gennemrettede, som — omend med væsentlige lakuner — førte skildringen frem til »Kongeloven« af 1665. For tiden derefter eksisterer kun spredte kladder og renskrifter.

Efter planen skulde, som udkast viser, 3. bind omfatte tiden 1624—1830 og havde titelen »Stænderne i Kongevælde«. Underafdelingerne skulde være »Embedsmanden« (1624—1720), delt i to mindre dele med skillelinie i 1660, »Greven« (1720—1788) og »Bonden« (1788—1830). 4. bind skulde hedde »Samfundet« og deles i »Grundloven« (1830—72), »Ministeriet« (1872—1901) og »Rigsdagen« (1901—1940). Men det blev altsaa mest kun til overskrifter. Hvor rammende de er, skal der ikke her fremsættes formeninger om.

De manuskripter, der omfatter tiden 1624—65, foreligger nu udgivet af professor Aksel E. Christensen som et bind med fælles-titelen »Stænderne i Kongevælde 1624—(1720)«. Det er paa 287 sider, hvoraf selve skildringen tager de 251, mens de resterende

rummer Arups uafsluttede »Redegørelse for min Danmarkshistorie«, fremkaldt ved kritiken af bind I, og udgiverens efterskrift.

Jeg ser med nogen skepsis paa den nævnte fællestitel. Christian 4. var faktisk, hvad Arup heller ikke skjuler, mere »enevældig« for end efter kejserkrigen. Og var end »adelsvældens sidste dage« 1648—60 med til at forberede enevældens indførelse, saa forsvandt dog først 1660 rigsraad, haandfæstning og stændermøder som led i dansk forfatningsliv, og en forvaltning i ny former organiseredes. Hertil kommer 1658—60 det varige tab af Danmarks besiddelser øst for Kattegat og Øresund, ene Bornholm undtaget. Blandt følgerne heraf var, at monarkiets tyske dele kom til at faa større vægt indenfor riget i forhold til de nordiske dele end før. Skellet ved 1660 synes mig ubetinget mere dybtgaaende end det ved 1624. Heller ikke mere afgørende økonomiske udviklingsændringer kan siges at begrunde 1624-skellet. Men sagen er vel den enkle, at Danmarkshistoriens 2. bind ikke kunde være ført ud over 1624 uden at blive alt for sidestærkt.

Som underafsnit har bind III: »Embedsmanden I. 1624—1660« og »II. 1660—(1720)«. 1660-skellet giver sig af sig selv. Men er der tilstrækkelig grund til modstillingen »Herremanden«, titelen paa 2. binds 3. afsnit: 1523—1624, og »Embedsmanden« for tiden 1624—60? Lad være, at det fra 1620'erne bliver mere almindeligt, at lensmænd kaldes embedsmænd, at der kommer flere lenskrivere og toldere og »kongelige tjenere« ved hoffet og paa Bremerholm, at enkelte borgerlige embedsmænd som Henrik Müller og Paul Klingenberg bliver mere velhavende og indflydelsesrige end før, og at der fra 1630'erne ansættes borgerligfødte residenter i en række fremmede hovedstæder. En afgørende strukturforandring i administrationen i social og andre henseender indtræder først efter 1660.

Som tillæg er, som nævnt, trykt den »Redegørelse« for arbejdsplan og metode, Arup skrev som svar paa de mange kritiske angreb paa hans 1. bind, men aldrig fuldførte og offentliggjorde. Er det rigtigt nu at gøre det? Arup bekender sig her til det grundsyn, at »det danske landbrugs historie er den inderste kerne i Danmarks historie«, og hævder, at han ved at gennemføre det er »netop saa ensidig, som det danske folk selv er og til alle tider har været« (s. 256 f.). Sandheden er vel den enkle, som ingen alvorlig historiker har overset, at landbruget siden yngre stenalder altid har været det danske hovederhverv. Men deraf følger ikke, at Danmarks historie kun omfatter landbrugets udvikling eller kampen om den danske jord. Saa stærkt indsnævrer Arup i praxis ogsaa langt fra sit emne. Faktisk dominerer i hans frem-

stilling den politiske historie, hvad han selv erkender, over den økonomisk-social. Men ensidigt er og bliver det, at han kun vil medtage de sider af aandshistorien, som efter hans skøn havde social eller politisk betydning.

I »Redegørelsen« kommer Arup de kritikere, som har kaldt ham »suveræn« eller »ræsonnerende« overfor kilderne, saa vidt i møde, at han hævder sin ret og pligt til at sammensætte de af primærkilderne udsondrede kendsgerninger til en skildring »efter eget bedste skøn«. Han ser her »den store forskel« mellem ham selv og andre kildekritikere. Men har han i praxis altid fulgt sin berømte ældste programerklæring (fra 1914) om at »digte« over de tilforladelige kendsgerninger, »over dem *alle*, ikke *imod* dem og ikke *udover* dem«? Her kan der tvivles. Og ikke mindst gælder det dette 3. bind, hvor Arup behandler en tid, som paa forhaand var ham mere fremmed end middelalderen og det 16. aarh.

At Arup for det 17. aarh.s vedkommende, som han vistnok aldrig har inddraget i sin universitetsundervisning, ikke var specialist, fremgaar af en række fejl eller skævheder, som for dem, der nogenlunde er inde i dette tidsrums historie, virker skurrende.

Som eksempler blandt flere kan anføres:

Fra 1. kap. »Verdenspolitik«: »Omved 1600 begynder pengekapitalismens tid, som vi endnu lever i« (s. 11). Der er uden tvivl langt mere sandhed i en meget kyndig engelsk historikers ord: »The seventeenth century does not coincide even roughly with any one distinct phase of economic development, but historians are now agreed that it should be regarded as a part of the time of that 'early capitalism' which first shows itself in the later Middle Ages and lasts until the rise of the fully developed capitalism of the nineteenth century«¹.

Det hollandske ostindiske kompagni fra 1602 var »verdens første aktieselskab« (s. 12 f.). Mere forsvarlig er formuleringen i bd. II, s. 672: »organiseret som det første virkelige aktieselskab«, idet Arup aabenbart her tænker paa de forstadier til aktieselskabsformen, som de engelske »joint-stock companies« fra 1553 ff. repræsenterer. Ved sine lokale »kamre« havde dog det hollandske kompagni mere karakter af en nutidig trust end af et moderne enkelt-selskab. Hertil kommer, at aktieindehaverne i første linie var aktive købmænd, ikke — som senere de fleste — rentierer.²

¹ G. N. Clark: *The Seventeenth Century*, 2. ed. 1945 (repr. 1953), 10.

² S. van Brakel: *De hollandsche handelscompagnien der zeventiende eeuw* (1908). Om kompagniuudviklingen i England se W. R. Scott: *The Constitution and Finance of the English, Scottish and Irish Joint-Stock Companies to 1720*, I—III (1910—12), passim.

»Der er . . ikke tvivl om, at naar den katolske reaktion efter Trientkonciliets afslutning 1563 satte saa stærkt ind i Tyskland, var en væsentlig aarsag dertil den, at de, der underminerede tysk erhvervsliv, var netop disse fordømte fremmede protestanter« (d. e. hollænderne) (s. 14). Den nævnte faktor kan maaske her og der have spillet sin rolle, men der er talrige vidnesbyrd om, at den modreformatoriske bevægelse i Tyskland i første linie skyldes religiøse og politiske drivkræfter.

»James 1. af England¹. . . vilde gerne optræde som protestantismens store fører og beskytter, vilde ogsaa gerne skaffe sin svigersøn, pfalzgreven . . . hans Pfalz tilbage. Men hans undersaatter stod ham paa alle punkter skarpt imod i parlamentet; de engelske købmænd vilde . . . nok slaas om oceanet og sølvskibene med spanierne, ogsaa nok hjælpe huguenotterne, men de ønskede aldeles ikke ved krig at faa handelen med deres gode tyske kunder afbrudt« (s. 16). Faktisk førte Jakob 1., der drømte om at blive den store »Peace-Maker«, en mindre protestantisk bestemt ydre-politik, end underhusets flertal ønskede.²

Fra 8. kap. (»Almindelige Levevilkaar«): »1620 førte Mayflower de første udvandrere fra England, pilgrimsfædrene, til Nordamerika« (s. 61). Den første varige engelske bosættelse i Nordamerika var Virginia, grundet 1607, som paa Mayflowerexpeditionens tid synes at have haft c. 2000 hvide indbyggere.

Af mindre enkeltheder kan nævnes, at den berømte feltherre Tilly, som var fransk-nederlandsk (wallon), uden videre kaldes »spanier« (s. 15), hertug Maximilian af Bayern kurfyrste (s. 15) en snes aar før han (1623) opnaaede kurværdigheden.

Fejl af denne art vilde en virkelig kender af tiden ikke begaa. Det samme er tilfældet, naar Arup udstyrer den københavnske borgmester Hans Nickelsen Lundt, som 1650 sammen med sin kollega Hans Nansen indgav en protest mod adelens fritagelse for den ny accise, med navnet paa Christiern 2.s raadgiver Hans Mikkelsen (s. 182) og begrænser antallet af kong Frederik 3.s og

¹ Arup har gennem aarene fulgt den praxis at skrive udenlandske fyrsters navne i deres landes sprogform. Meget taler imod denne, ikke i andre stater fulgte praxis. Og fuldt konsekvent er Arup ikke, idet spanske og nederlandske fyrstenavne undtages (se bl. a. s. 15: Filip 4., Moritz af Oranien — her bruges den tyske navneform i stedet for den hollandske: Maurits). Formen: *Jan de Witt* (se f. ex. s. 194) anvendes kun i Holland i mere populære skrifter i stedet for *Johan de Witt* (som den berømte raadspensionær selv skrev sig). I *Konrad v. Beuningen* (s. 194) er den første del af navnet germaniseret; den hollandske form er: *Coenraad van Beuningen*.

² Se bl. a. D. Harris Willson: *King James VI and I* (London 1956), 271 ff., 408 ff. og ff. st.

Sophie Amalies børn til 4 levende (s. 180), skønt dog 2 sønner og 4 døtre naaede at blive gifte og hjemfarne. Skulde Arup her sigte til sin umiddelbart før givne meddelelse, at kong Frederik tillod sin dronning »alt . . . lige til utroskab«, bør det tilføjes, at der intet som helst foreligger om, at Sophie Amalie var sin ægteherre utro, endsiges fødte ham børn med andre fædre. Til en beslægtet kategori af udsagn hører, at Corfitz Ulfeldt juli 1651 exilerede sig til (det danske) Malmø (s. 188) — i stedet for: Holland. Arups Ulfeldtstudier er i det hele lidet dybtgaaende, hvad der bl. a. fremgaar af, at han (s. 186) udstyrer Ulfeldt med arvet rigdom. Ulfeldt var vel rigsraadssøn, men havde 10 brødre og 6 søstre, og Leonora Christina maatte i sin trolovelsestid høre ilde for sin fæstemands fattigdom (se hendes franske selvbiografi). Uheldigt er det ogsaa, at rigskansleren og statholderen i Norge 1629 ff. nævnes blandt rigseembedsmændene; først 1646 fik de i rigsraadet sæde næst efter disse.

De givne eksempler paa fejl — hvis tal kunde øges — tør vel for de flestes vedkommende betegnes som elementære. De burde være undgaaet af forfatter og udgiver.

Den sjældne blanding af en højtbegavet forsker, et digtersind og en kunstner — der vedblev at rette i sin stil fra korrektur til korrektur — ægger imidlertid ogsaa i dette arbejde ikke blot til indsigelse, men ogsaa til eftertanke og efterprøvelse.

De bedste afsnit af bogen og dem, som forfatteren har viet de mest indtrængende studier, er kapitlerne 7—15 (s. 51—128, »Rige og Folk«, »Almindelige Levevilkaar«, »Jorden«, »Landbruget«, »Kirken«, »Universitetet«, »Borgerpolitik 1629«, »Købstæderne«, »København«). For første gang i sit værk indskyder Arup her en mere omfattende samlet samfundsbeskrivelse, en skildring af Danmarks land og folk i 1630'erne og 1640'erne. Det lykkes ham ganske vist heller ikke her at komme en svunden tids føle- og tænkemaade saa nær ind paa livet, som kulturhistorikere med en Troels-Lunds og en Hugo Matthiessens indlevelsessevne har formaaet. Dertil dømmer han for meget ud fra sin egen tids og sit eget personlige syn paa mennesker og deres tilskikkelser og er for meget »ræsonnør« af Voltaires og Holbergs art. Den skarpe, ofte med bedsk vid formede kritik af gamle tænke- og livsformer dominerer paa bekostning af den kærlige forstaaelse. Medfølelsen bliver mest bønder, dygtige haandværkere, syge, fødende kvinder og landevejenes omstrejfere til del, og bagved spores stadig en finger, pegende paa, hvor vor tids socialpolitik og lægekunst »es herrlich weit gebracht«. Men hvad Arup har kunnet finde hos tidligere

forskere som J. A. Fridericia, Henrik Pedersen, Gustav Bang, Hans H. Fussing o. a., supplerer han ved egne undersøgelser og afrunder det hele til et billede, der ofte kan være noget haardt og ensidigt i trækkene — man mindes om djærve træsnit mere end om rigt nuancerede malerier — men som vil bevare sin værdi som en dygtigt udført syntese. Især hvad den materielle side af tilværelsen angaar, gives tankevækkende perspektiver. Og Arups evne til at skrive med klar, konkretiserende anskuelighed, fornægter sig heller ikke her.

Med et underfundigt smil konstaterer han, at kronen i 1630 foruden 100 slotte og herregaarde ejede o. 45.000 af landets 80.000 bøndergaarde. »Danmark var da nærmere end nogensinde før eller senere ved det maal, der for mange i vore dage staar som det ønskelige og tilstræbellesværdige, nemlig at staten er eneejer af den danske jord« (s. 70).

»Det tristeste træk i tiden var, at menneskene dengang var aldeles ude af stand til at gøre noget for at bevare og opretholde denne saa højt fornødne menneskelige arbejdskraft. De var ganske hjælpeløse overfor de hjemsøgelser, som den ubarmhertige natur paaførte dem« (s. 58). Disse ord kan dog vist siges at undervurdere tidens produktion af levnedsmidler, boliger, klæder, vel ogsaa adskillige slet ikke helt ueffektive gamle husraad mod forskellige syger og de af kosten betingede relativt gode tandforhold hos datidens mindre bemidlede. Og problemet om den »lykke«, som betinges af harmonisk tilpasning til den givne tilværelse, uanset ydre kaar, synes Arup ikke at have fordybet sig nærmere i.

Som særlig vellykkede bør fremhæves afsnittene om købstæderne og hovedstaden (med bl. a. en værdifuld og udførlig skildring af Bremerholms søfolk og arbejdere). Blandt lykkelige formuleringer kan nævnes: »Haandværkets teknik er international, og de unge haandværkere bragte et pust af den store verden selv til den ringeste danske købstad, som de senere havnede i. De knyttede et baand af taknemlighed for oplærelse og glade erindringer mellem danske og tyske haandværkere« (s. 109). Og afsnittet om »zünften« afsluttes virkningsfuldt med Caspar Finckes ord paa hans jerngitre til Christian 4.s kapel i Roskilde.

Visse enkeltheder kalder dog den kritiske djævel frem.

Er der mening i bare at kalde det for »statsrettlige finesser«, at Slesvig var et len af Danmark, Holsten et len af Tyskland og Norge i følge haandfæstningen af 1536 en provins af Danmark? Og at betegne rigsraadsforslaget 1626 om ogsaa at indkalde repræsentanter for Norge, bl. a. for de fire vigtigste sydnorske byer, til stændermøde i Danmark, som »det eneste forsøg, der nogen-

sinde blev gjort paa at virkeliggøre tanken om Danmarks og Norges statsretlige samhörighed» (s. 51 f.)?

Med rette opgiver Arup sit forsög (i bind II) paa i bondeskifter at finde en god kilde til bøndergaardenes rentabilitet. Men maler han ikke nu *for* lyst, naar han mener, at de danske bønder kunde »sidde, de fleste og bedste af dem, helt godt i deres gaarde» (s. 80). Det gælder, naar en rent økonomisk maalestok anlægges, næppe flertallet af kronens fæstere, om hvilke Arup da ogsaa selv fremhæver, at de i Christian 4.s tid »havde en meget ringere stilling . . . end fæstebonden under adelig godsherre» (s. 80).

Den strengt kristelige rigsraad og senere kansler Christian Thomesen har Arup et horn i siden paa. Forordningen af 1629 »om kirkens embede og myndighed», i hvilken Chr. Thomesen sikkert havde en væsentlig andel, faar denne kommentar: »I virkeligheden syntes hele menneskelivet ham kun idel tant, letfærdighed og fjas, der skulde straffes» (s. 84). Arup burde have læst det skælmske franske brev af 1636, hvori Chr. Thomesen som lensmand paa Kalø sammen med omraadets ræve indbyder svogeren Otte Rosenkrantz til jagt.¹ Og naar undtages bestemmelserne om straf for forsømmelse af kirkegang (der den gang var typiske for hele Europa), rammer forordningens andre bestemmelser forseelser, som moralister til alle tider har fordømt, og som der nævnte aar (kejserkrigens sidste) kunde være god grund til at skride ind imod. Samtidig er Arup forarget over den ringe hjælp, der i forordningen tilsiges sognepræster, naar de vovede at paatale en adelspersons synder (advarsel i enrum, derpaa, om nødvendigt, henvendelse til provst og biskop). Men det var utvivlsomt det mest vidtgaaende, som nogen datidig dansk statsmand kunde vente at faa lovfæstet med sine adelige standsfællers samtykke. Sandsynligvis har Chr. Thomsen ønsket en skrapere justits. Om forholdet mellem præst og herremand, hvad angaar den sidstes efterlevelse af kirkens forskrifter, ved vi i øvrigt alt for lidt. Af de to anførte eksempler (den skaanske Rosenkrantz' adfærd mod Lunde biskoppen Mads Medelfar (1629), der kostede ham den store bøde af 1000 rdl., og fru Christense Juels lykkede bestræbelser for at faa en efter hendes mening vranglærende sognepræst afskediget (1643) (s. 85—86)) kan intet almindeligt billede skabes.

At Arup udtaler sig med bitterhed om den lutherske »ensretning af de danske bønders aandelige indstilling» (s. 87 f.), kan ikke undre. Men han synes for meget at se bort fra, at der her er tale om en ikke kun dansk foreteelse, og at hver tid har sine ensretningstendenser. Om mennesker har bedre af hedonismens og far-

¹ Thyra Sehested: Cantsler Christen Thomesen Sehested (1894), 88.

tens evangelier end af Luthers, er et problem, der ikke lader sig løse i en hast.

I det interessante og velskrevne kap. 12 om universitetet og Sorø akademi skriver Arup om den lærde Holger Rosenkrantz' ønske om at blive H. P. Resens efterfølger som Sjællands biskop (1638): »Det vilde have været lægpræstens sejr. . .» (s. 89). Det er næppe en rigtig slutning. Var Holger blevet indsat og ordineret, vilde den lærdeste og som tænker fineste teolog i datidens Danmark have bestegt dets fornemste bispesæde. Nej, årsagerne til, at adelsmanden Rosenkrantz (som 1668 hans søn Jørgen) ikke fik sit ønske om at blive superintendent opfyldt, var, som Arup ogsaa antyder, andre.

Senere i samme kapitel skrives, at det var »den gamle skola-stiske lærdom, der med Jesper Brochmand sejrede over« empiriske forskere som Simon Paulli, Ole Worm og Thomas Bartholin, »endda for et par hundrede aar« (s. 95). Holdt man sig fra angreb på kirkelæren (eller fra katolicismen, jvf. Steno), lagdes der da i nævnte lange tidsrum ikke empirisk naturforskning mange sten i vejen i Danmark. At der er faa store danske naturforskere mellem Steno og Rømer og H. C. Ørsted, er en sag for sig — som vist forresten bør ses i større europæisk aandsperspektiv.

Om tidens professorer siges til sidst: »Af fødsel var de alle borgerlige, og at deres fædre havde kunnet skaffe midler til deres kostbare uddannelse ved aarelange udenlandsrejser, er vidnesbyrd om den rigdom, borgerstanden nu besad« (s. 98). Her er et eksempel paa, hvor farligt Arup ofte kunde ræsonnere. Der ansattes 1578—1621 30 professorer, hvis hovedvirksomhed faldt efter 1588, ved Københavns universitet.¹ Af disse vides kun 12 at have været sønner af borgere i egentlig forstand (deraf en i Bergen, en i Lüneburg, en bartskeer), og af disse vides kun 4 af de dansk- og norskfødte at have rejst i udlandet med understøttelse fra familien. 8 var sønner af præster, 2 af professorer, mindst 3 af bønder. Mindst 9 fik kongeligt stipendium til studier i udlandet, mindst 2 understøttelse af domkapitler til studier i ind- og udland, mindst 9 rejste som hovmestre eller præceptorer for unge adelige —i parentes bemærket en saare almindelig form for varig tilknytning mellem mænd af den »lærde stand«, inkl. præster, og adelige slægter, som Arup ganske ser bort fra. Adskillige unge danske studerende i udlandet har desuden, som siden Ludvig Holberg 1706—08, uden tvivl slaaet sig igennem ved mere tilfældig undervisning og andet arbejde i det fremmede. Som vidnesbyrd om

¹ H. F. Rørdam: Københavns Universitets Historie fra 1537 til 1621, III (1873—77), 499—646; Dansk biografisk Leksikon.

udbredt borgerlig rigdom i Danmark i 17. aarh.s første aartier egner Arups syllogisme sig ikke. Derimod er det interessant, i hvor stort et omfang unge lærde den gang har kunnet regne med baade statslig og privat adelig understøttelse.

Kap. 13 om borgermøderne i Viborg og Ry 1629 lider af visse skævheder. Her skal kun peges paa paastanden om, at tanken om en national forsvarshær ikke behagede rigsraad og adel, fordi man ikke ønskede at give kongen mulighed for at styrte sig ind i ulykkelige krigsforetagender (s. 100). Den nationale forsvarsmilit, hvorom allerede Arild Huitfeldt fremsatte tanken i fortalen til sin »Christiern 1.s Krønike« (1599) (jvf. Arup, s. 100) blev, da man 1626—29 var blevet klar over faren for angreb udefra, oprettet mere paa rigsraadets end paa Christian 4.s initiativ. Han vedblev til sin dødsdag at se ned paa de danske bondesoldater.¹

I kap. 14 »Købstæderne« fremhæver Arup stærkt betydningen af, at danske købmænd fik hollandsk kapital for at virke som hollænderes indkøbskommissionærer af korn og salgskommissionærer af den hollandske storhandels mange varer. Der er jo uden tvivl meget rigtigt heri. Vi ved blot saa lidt om, i hvilke former og i hvilket omfang denne dansk-hollandske handelsforbindelse (der ogsaa omfattede dele af øxnehandelen) foregik. Her ligger et betydningsfuldt forskningsfelt for danske historikere.

I »København« (kap. 15) udnytter Arup stærkt skattemandtallene til belysning af erhvervsfordelingen indenfor byens borgerskab. Selvom han maaske gaar for vidt i sin anvendelse af tal fra 1659 til skildring af forhold o. 1645, er fejlmarginen dog næppe alt for stor. Mærkeligt er det forhold, at 121 danske herremænd havde gaarde i København i 1581, men kun 51 i 1645 (49 i 1659), da byen dog var væsentligt større og mere velstaaende. Arup mener, at det »kan vel opfattes som et udslag af adelens økonomiske tilbagegang, i alt fald saa saa mange adelige familier deres fordel ved at afhænde dem [hovedstadsgaardene] til københavnske borgere, der i denne tid blev rigere« (s. 116). Til de nævnte faktorer maa jo imidlertid sikkert, hvad Arup ikke gør, ogsaa lægges nedgangen i antallet af adelige slægter fra 200 i 1584 til 136 i 1655. Udgifterne ved de mange mere komfortable, men dyre ny herregaarde har vel ogsaa tvunget en del adelige til at sælge deres gaarde i byerne. Denne udvikling maa have bidraget til at accentuere standsskellet, især da kun de rigeste adelsmænd beholdt gaarde i hovedstaden eller andre større købstæder.

¹ Sml. K. C. Rockstroh: Udviklingen af den nationale Hær i Danmark, I (1909), 69 ff. og fl. st. Kongens foragt for en bondemilit fremhæver Arup selv (s. 100).

Arup finder i København 1659 471 enker med egen husstand. Det undrer, at han, da han dog skriver, at de fleste af disse enker »var naturligvis af meget ringe status«, dog »i det hele« betragter dem som »en rentierstand, der vidner om den velstand, byen havde erhvervet« (s. 116). For flertallets vedkommende kan rentemidlerne ikke have været store. Mærkeligt er det ogsaa, at han, da han kun kan finde een jordemoder med egen husstand, skriver, at der kun optræder »en eneste jordemoder til alle Københavns fødende kvinder« (s. 118). Mange har sikkert hjulpet sig med andre end professionelle jordemødre, men den nærliggende mulighed, at mange af sidstnævnte kategori har været gifte husmødre, ses der bort fra. Angribelig er ogsaa slutningen ud fra, at der 1659 kun anføres, foruden 33 øltappere, 26 høkere, 15 gartnere, 10 urtekræmmere »og nogle faa, der drev detailhandel med opkøbt jern, ost, gryn og mel«: »Saa selvforsynende, hvad dens almindelige behov angik, var den brede befolkning, selv i landets hovedstad, at der ingen plads var for en mere omfattende detailhandel« (s. 123). Her glemmes aldeles bøndernes omfattende torvehandel, dokumenteret i mange kilder.

Andre indvendinger kunde rettes mod enkeltheder i disse afsnit. Men lad dette være nok. Disse kapitler er dog bogens mest værdifulde, dens kerne. Adskilligt svagere er fra et videnskabeligt synspunkt skildringen af den politiske historie, af personer og begivenheder. Det fynd og den flugt, som fortællingen ejer, kan ikke dølge, paa hvor usikker grund der ofte bygges.

Arup er blevet beskyldt for at idealisere Christian 4.s herskerpersonlighed endnu stærkere end J. A. Fridericia.¹ Det er svært at finde noget virkeligt grundlag for denne beskyldning, naar undtages, at Arups redegørelse for kongens ydrepolitik indtil 1624 unægteligt er meget lidt dybtgaaende. I 3. bind hagler slagene næsten uafbrudt ned paa den omstridte Christian Firtals rygstykker, selvom Arup ikke kan skjule sin sympati for kongens »vitalitet og kongelige majestæt« i genfortællingen af Ditlev Ahlefeldts skildring af majestættens gemytlige diskussion om den reformerte religion med den unge kammerjunker og andre i Glückstadt 1643 (s. 145). Konklusionen af Arups mange bidske udfald kan

¹ Sven Ulric Palme: *Sverige och Danmark 1596—1611* (1942), s. XIII. Palme fremhæver Dietr. Schäfers karakteristik paa Fridericias og Arups bekostning. Da anm.s vurdering af kongen i »Dansk biografisk Leksikon« i en note faar et anerkendende klap, føler han trang til her at betone, at han har lært ikke blot af Schäfers, men ogsaa af Fridericias fremstilling, som af Palme stærkt undervurderes.

ikke blive nogen anden end den, at kongen med sin betydelige, men uskoledede intelligens, sin vældige, men rastløse arbejdsflid og sin stærke livsudfoldelse ikke rager højt op som statsmand. I denne dom vil sikkert ingen kyndig dansk historiker være uenig. Arups studium af kilder (der efter sagens natur i det hele maatte begrænse sig til de trykte, jo heller ikke saa faa) og litteratur stikker dog ikke altid lige dybt, og han forenkler ofte problemstillingerne for meget, ikke mindst hvad ydrepolitiken angaar. Vi kan nu se, at rigsraadet i sine betænkninger om denne viste mere sund fornuft og forudseenhed end kongen og hans efter Lübeckfreden i forholdet til udlandet overvejende tyske raadgivere. Trods alle Christian 4.s ydrepolitiske fejlgreb bør det dog ikke glemmes, at den antisvenske politik ikke blot, som Arup vil, skyldtes kongens personlige magtattraa, men at han handlede i den danske kongemagtstraditions jernhaarde greb, naar han stræbte at hindre, at Sverige vandt førerskabet i Norden og herredømme over strategisk og økonomisk vigtige nordtyske kystlande og flodmundinger. Hans skæbne, ikke hans fejl var det ogsaa, at Sverige ejede statsmænd som Gustaf Adolf og Axel Oxenstierna, store hærførere og gennem aartiers krige øvede tropper.

Altid vil mødet mellem Christian 4. og Gustav Adolf i Ulfsbäck præstegaard 1629 forblive et af de mærkeligste i Nordens annaler. Men Arups kommentar dertil er ogsaa mærkelig. »Danmark har altid staaet i denne vanskelige situation: skal det foretrække tilslutning til Tyskland, hvoraf det er en geografisk del, og som det altid har været en aandelig provins af, eller skal det slutte sig til de nordiske folk, som det geografisk er aldeles skilt fra, men som det har sprogfællesskab med. Christian 4. og alle hans samtidige, hele det danske folk i 1629, foretrak tilslutningen til Tyskland fremfor tilslutningen til Sverige« (s. 43). Det danske folk foretrak i 1629 hverken politisk eller anden tilslutning til nogen af siderne; det ønskede, fra rigsraad til bonde, kun fred. Ønsket om at gribe ind i det tyske riges forhold og vinde nordvesttyske lande og byer var, før som efter 1629, alene kongens og hans mest tyske raadgiveres. Er i øvrigt Danmark i geografisk henseende »aldeles skilt« fra de andre nordiske folk? Det var det i alt fald ikke i 1629. Og gik unionstidens nordiske samlingsbestræbelser saa helt paa tværs af geografiens diktater? Gaar vor tids, uanset skuffelser fortsatte bestræbelser for nordisk samarbejde det? Arups overhugning af den nordiske problematiks knude er alt for ensidig og unuanceret. Og det samme tør siges om udsagnet om, at Danmark altid har været en aandelig provins af Tyskland. Hvorledes skal det rimes sammen med, hvad Arup i sit 2. bind skriver om reformationen?

»Reformationen lukkede for en lang tid det danske folk ude fra aandelig paavirkning udefra; den store internationale aandsverden, som den katolske kirke gav ogsaa danske bønder adgang til, lukkedes nu for os« (II, s. 512). Havde Arup studeret de unge danske adeliges og lærdes udenlandsrejser, vilde han have set, at de fra o. 1600 i stigende omfang gaar til vest- og sydeuropæiske universiteter, uden om det stagnerende og efterhaanden saa krigshærgede Tyskland. End ikke enevældens alt for tyske hof- og bureaukratverden formaaede at hindre dansk aand i vestlige kontakter og i paa selvstændig vis at lade sig befrugte af antikens aandelige rigdomme.

Hvor har det hævnnet sig, at Arup lukkede litteratur- og kunsthistoriens resultater ude fra sin Danmarkshistorie.

Redegørelsen for forholdet mellem konge, rigsraad og stænder rummer flere iagttagelser af værdi. Det er bl. a. tilfældet med fremstillingen af raadsmødet i København i 1625 og stændermøderne i Odense og København i 1627. De senere stændermøder under Christian 4. behandles desværre alt for summarisk, og landkommissærerne er blot blevet til en overskrift. Og det er dog en urimelig disposition af stoffet, at 1625-mødet, som ikke markerer nogen mærkepæl i udviklingen, saa interessant det end er, faar hele 9 sider, langt mere end det vigtige valg- og stændermøde i 1648 og lige saa meget som den epokegørende rigsdag i 1660.

Tvivlsomt er det, om Arup har ret i, at raadet i 1625 (og senere) gik langt ud over sin kompetence ved at medinddrage købstæder og gejstlige i de udskrevne ekstraordinære skatter (s. 27). Med haandfæstningen kan det ikke siges at stride, og borgerne ses ikke da eller senere at have protesteret mod saadanne skattepaalægs retsgyldighed. Højest usikker er formodningen om, at de nyudnævnte raader Chr. Thomesen og Claus Daae i maj 1625 sammen med kansler Chr. Friis af kongen forordnedes til medlemmer af den formelt af prins Christian ledede regering, fordi kongen maaske i dem mente at finde bedre støtte for sin krigspolitik end hos de ældre raader (s. 27). For Chr. Thomesens vedkommende har hovedaarsagen sikkert været, at han 1617—27 var prinsens hofmester. Hertil kom en gennemgaaende tendens til at lægge særlige byrder paa ny yngre rigsraader. Ingen af de to raader støttede siden kongens krigspolitik.

Ved Odensestændermødet 1627 skildres rigsraadet som »dybt skuffet i sit haab om, at stændermødet vilde træde virksomt op mod krigen og vedtage beslutninger herom« (s. 37). Der vides intet om, at raadet har ønsket noget saadant, og det er næppe sand-

synligt. Krigen var jo en uafvendelig kendsgerning, Jylland truet af invasion. Maalet var at faa en stor landeskat bevilget, hvad der ogsaa lykkedes. Der er ikke mindste grund til at betegne mødet som »en fiasko« for rigsraadet. End mindre til at undre sig over, at ingen paa stændermødet i København i dec. s. a. »har grebet denne enestaaende lejlighed til at rejse den samme kamp«, som det engelske parlament ved denne tid optog mod Karl 1. (s. 39).

I de følgende aar træder de kongelige svigersønner ind i det politiske billede. Det meddeles i »Udgiverens Efterskrift«, at der i manuskripterne er træk, der tyder paa, at Arups opfattelse af Corfitz Ulfeldt »har ændret sig fra en ret uforbeholden anerkendelse af den store statsmand til en mere reserveret indstilling« (s. 264). Der er dog flere spor af den oprindelige opfattelse i den trykte text. 1648 kaldes rigshofmesteren rigsraadets »personligt betydningsfuldeste mand« (s. 177), senere tales der om hans »saa glimrende intelligens« (s. 185). Hans opgave i Holland 1649: at faa handelsrepublikken draget over paa dansk side betegnes som »vanskelig, ja næsten umulig at løse, fordi Holland hidtil havde fundet sig tilfreds med forbundet med Sverige, der stadig i 1649 var Nordens førende og store militærmagt« (s. 182). Ja, netop af sidstnævnte aarsag laa det i hollandsk interesse at slutte forbund med Danmark for mest muligt at bevare ligevægt mellem de nordiske stater. Derfor og fordi han ødslede med bestikkelser, fik Ulfeldt sluttet den dansk-hollandske forsvarstraktat, som rigsraadets flertal længe havde ivret for, og den sundtoldsredemptionstraktat, som Arup først priser (s. 184) og siden rigtigt betegner som »uhensigtsmæssig« (s. 192 f.). Under begge sine sendefærder til Holland, 1647 og 1649, viste Ulfeldt i øvrigt paa flere punkter et svigtende blik for danske og norske økonomiske og finansielle interesser. Den meget kloge og erfarne franske udenrigsminister Brienne skrev 1649 om den danske rigshofmester: »Il n'a pas le jugement proportionné à son esprit«. Fridericia fandt med rette denne karakteristik træffende, og den støttes af talrige andre vidnesbyrd, bl. a. Ulfeldts bevarede breve. At Ulfeldt, som Arup mener, var luetiker, er næppe bevist.¹

Den anden af de berømte »svigersønner« Hannibal Sehested

¹) Diagnosen er stillet af gigtspecialisten Johs. Helweg i »Tilskueren« 1913, II, 1020—37. Dens konsekvens bliver bl. a., at Leonora Christina fik mindst 10 børn med en syfilitisk mand. Hos hende spores absolut ingen tegn paa nævnte sygdom, hos børnene ingen sikre. Er det Helwegs artikel, der har inspireret Arups ord i bd. II (s. 307), at »syfilis lige til vor tid har øvet en mægtig indflydelse paa historiens gang gennem dens ledende personligheder...«?

faar en knap saa velvillig behandling i Arups bog, selvom hans norske statholderskab og hans store administrative og organisatoriske evner berømmes.¹

Den tredie af rigsraadets hovedpersoner i Christian 4.s sidste aar, Chr. Thomesen, Hannibals ældre fætter, 1640—57 kansler, maa i Arups bog døje den tort, at forfatteren først finder hans kritik af det 1637 fremlagte udkast til en almindelig stadsret, som tillægges kansler Chr. Friis, »rammende«, men derpaa skriver: »kansleren saa med sympati paa byernes fremdrift, medens herremanden betragtede den med misbilligelse og let foragt« (s. 133—34). Der er — bortset fra, at Chr. Friis var en langt mere godsrig »herremand« end Chr. Thomesen — ikke skygge af grundlag for denne dom. Sandheden er den, at Chr. Thomesen, der var en langt skarpere intelligens end Chr. Friis, ikke ejede dennes renæssanceoptimisme. Naar han som kansler gjorde sig mindre gældende end sin forgænger, skyldtes det bl. a., at han først fik »svigersønnerne« og den mere og mere utilfredse olding Christian 4., siden Frederik 3.s »unge raad« at trækkes med, og at Torstenssonkrigen og pesten 1654—55 virkede lammende.

Flere vigtige afsnit — »Landkommissarier«, »Statholdere i København og Norge«, »Rigshofmester 1643, 1. April« — optræder kun i form af overskrifter, idet manuskript mangler. Ret udførlig

¹ Sml. s. 230: »Hvad der end kan anføres mod ham som personlighed, vil man ikke kunne nægte ham, at han var en glimrende administrator og organisator«. Det er Ulfeldtkredsens udfald mod den mest begavede af svigersønnerne, som her spores, især som de kommer frem i den ondsindede Elisabeth Augusta Lindenows breve til søsteren Leonora Christina 1652 ^{21/10}, 1655 ^{15/12} (Danske Samlinger, 2. r. II, 316—25). Se Arup s. 49, 176, hvor en ytring af Sehested om de to søstre, gengivet i sidstnævnte brev, parafraseres ret frit. Om baggrunden for dette brev og dets udtalelser se min »Hannibal Sehested« I (1946), 150 f., 547 f. — Jeg skylder sandheden at oplyse, at Arup, efter at have læst min bog, i et privatbrev frafaldt sin tidligere moralske vurdering af Sehested. Men han fik altsaa ikke tid til at rette de anførte steder i sine gamle udkast. — I denne forbindelse bør anholdes, at Arup, hvor han skildrer angrebene paa Sehested som statholder i Norge, skriver: »Saa kom ved en norsk bondes klage over statholderen i 1649 hele spørgsmaalet om finansieringen af krigen 1643—45 op« (s. 186). Den klager, der tænkes paa, var ingen bonde, men en handelsmand og aagerkarl paa Bragernes, som allerede før Sehesteds statholdertid var domt til strafarbejde, og den paagældendes klager havde intet at gøre med den norske finansstyrelse, men med dommene over ham selv ved norske domstole. For Sehesteds politiske fjender i Danmark, som havde fundet manden paa Bremerholm i jern, blev hele denne sag en fiasco. Se »Hannibal Sehested« I, 114, 534 f. Arup kunde have fundet en del om manden i »Statholderskabets Extraktprotokol«, I (1906), registret s. v. Roggen, lidt (dog med væsentlige misforstaaelser) i Osc. Alb. Johnsen: Hannibal Sehesteds norske Statholderskab (1909), 134, 176.

er skildringen af hertugdømmernes forhold i Christian 4.s sidste 20 regeringsaar (s. 141—45). Det kunde her stærkere være betonet, at den kongelige centraladministration i Slesvig og Holsten fulgte samme antiadelige kurs, med fremdragelse af borgerlige raader, som den gottorpske, omend mindre konsekvent, før kong Frederik 3., belært ved sine erfaringer som som ærkebiskop af Bremen (jvf. s. 149—50), 1648 oprettede et kollegialt organiseret regeringskancelli af lærde borgerlige raader, først i Flensborg, fra 1649 i Glückstadt. Denne by var dog 1630—43 centrum for Christian 4.s ydrepolitik med Chr. Pentz, Ditlev Reventlow og Friedrich Günther som kongens hovedraadgivere. Der var mænd af ridderskabets kreds, foruden Pentz især Chr. Rantzau og nogle Ahlefeldter, som knyttede sig til kongen. Men Arup undervurderer det altid bestaaende modsætningsforhold mellem den ridderskabelig-aristokratiske konstitutionalisme og fyrstemagten, hvad enten den var kongelig eller gottorpsk.

Ydrepolitiken og krigene spillede i tiden 1624—60 en saa afgørende rolle, at Arup ofrer denne side af vor historie mere plads end tidligere i sit værk. Det meste er jo her saa grundigt gennemforsket af danske, svenske, norske, tyske og hollandske historikere, at hovedtrækkene ligger fast, og Arups fremstilling synes i det hele forsvarlig. Vanskeligere er det over alt at give hans redegørelse for det indrepolitiske hændelsesforløb sin tilslutning.

Mens rigshofmester Corfitz Ulfeldt, kansler Chr. Thomesen og et par andre rigsraader fra febr. 1645 forhandlede om fred paa Bromsebro, sammenkaldtes til maj stændermøder i Ringsted og Odense. Kongen lod 7. maj udfærdige et brev til raaderne i København om en proposition til stænderne. Det gik ud paa »mandtals og hovedpenges udgift«, altsaa en personskat, af *alle* stænder, ogsaa de privilegerede. Samme dag underskrev kongen en skrivelse om skattesatserne for de forskellige. Arup formoder, at tanken om en skat af alle danske i rigets høje nød, »sublim og dristig«, er undfanget af tre i dec. 1644 udnævnte ny rigsraader: Iver Vind, Jørgen Brahe og Frederik Reedtz. Han slutter dette af, at koncepten, dat. 6. maj, til kongens brev er skrevet af Jørgen Brahe, en kopi deraf vidimeret af Hans Lindenow og Fred. Reedtz 6. maj (s. 168—69).¹ Hvad han i denne forbindelse helt overser, er en egenhændig skrivelse fra kongen til kansler Chr. Thomesen, dat. København 27. april 1645. Heri staar bl. a.: »Saafremt der

¹ Sml. Erslev: Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid, III (1888—90), 124—26 og de der givne henvisninger.

tænkes ikke i tide paa en *universal contribution, nemini excluso*, da er intet andet at formode end en *total ruin* i riget.¹ Vi naar herved bag om de nævnte raader til selve hans majestæt. At Jørgen Brahe er valgt til koncipist, kan skyldes at han baade stod kongehuset ret nær og som Fyns rigeste godsejer og tidligere landkommissær besad stor indflydelse blandt sine standsfæller. Det hele fører imidlertid ind i en større sammenhæng, som Arup slet ikke har set. 19. april—2. maj 1645 voterede og forhandlede de i København tilstedeværende raader om en plan, fremsat af Norges statholder Hannibal Sehested (fra marts 1645 i København), nøje lieret med sin kongelige svigerfader, om at sende flaaen til Norge. Kongen gik ivrigt ind for planen; de raader, som stemte for, var, foruden rigsadmiral Ove Giedde, netop de tre ny raader, mens tre andre, bl. a. Lindenow, var imod, og Brömsebrøraaderne energisk fraraadede.² Vi møder her en »sehestedsk« gruppe i raadet, samlet om kongen. Sehested synes i april 1645 at have sluttet sig til kongens tanke om øget indtægt for kronen i Norge »uden forevending af privilegier«. Han foreslog, efter sin hjemkomst til Akershus, i juli 1645 bl. a. en ogsaa adelen omfattende hovedskat og medvirkede 1645—46 ved den kongelige lensreform i begge riger. Hovedskatteforslaget af maj 1645, som den danske adels flertal modsatte sig, maa opfattes som et led i det politiske samarbejde, som ogsaa paa andre felter i disse aar kan konstateres mellem kongen og hans norske statholder.³ Men dette samarbejde fandt Arup før sin død ikke stunder til at skrive om.

Alt for summarisk behandler han de indrepolitiske brydninger i Christian 4.s sidste aar (s. 175 f.), det betydningsfulde stændermøde i København april—maj 1648 i forbindelse med Frederik 3.s valg og haandfæstning og hans hyldning i Christiania i aug. s. a. (s. 177—79). Ikke mindst vigtige er de planer, som var fremme om at lade et norsk stændermøde hylde den lille prins Christian som »en rette arving til Norges rige« — som et første skridt til at faa arveregering indført ogsaa i Danmark. Der er ingen tvivl om, at disse planers hovedmand var den norske statholder, som søgte nøje tilknytning til den ny konge, og at de var hovedaarsagen til, at det danske rigsråd fremkaldte hans fald (1650—51).⁴

Arups fremstilling af Frederik 3.s regeringstid indtil kongeloven af 1665, hvormed de udgivne partier af hans bog standser

¹ Bricka og Fridericia: Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve. VI (1885—86), 39. Udhævelserne er kongens.

² Erslev: anf. v., 87—105. Sml. min »Hannibal Sehested« I, 49 f.

³ Hann. Sehested I, 75 ff., 514 ff.

⁴ Anf. v., 94 ff.

(s. 177—251), er den del af bogen, som stærkest udæsker kritikken. For en stor del hænger dette utvivlsomt sammen med, at den næsten udelukkende er trykt efter ældre haandskrevne kladder. Mindst er der at indvende mod den friskt skrevne skildring af de krige 1657—60, som for stedse kostede Danmark de skaanske lande. Her havde jo især Fridericia skabt et solidt grundlag.¹

Som før nævnt, er beskyldningen mod Arup for at overidealisere Christian 4. ugrundet. Med langt større ret kan en saadan beskyldning fremsættes mod det billede, han tegner af sønnen og efterfølgeren Frederik 3., der utvivlsomt overvurderes baade som politisk intelligens og karakter (s. 180 f.). Det minder meget om den karakteristik af kongen, som Hannibal Sehested 1666 dikterede sin franske ven, abbé Paulmyer.² Men denne karakteristik er præget af, at den skulde forelægges Ludvig 14.s ministre til støtte for bestræbelserne for at skabe en nærmere dansk-fransk alliance, som regeringskredsen i København ønskede det. I øvrigt slaar Arup senere skaar i sine ord om, at kongen »havde et klarere og rigtigere syn paa de politiske bevægelser i den tid, hvori han levede, end de fleste af hans samtidige i Danmark«, og »havde en mærkelig sikker tæft for, hvor udviklingen i tiden bar hen« (s. 180). Frederik 3.s krigserklæring i 1657 »overtrumfede« Christian 4.s krigsbeslutning i 1624 »i taabelighed og ansvarsløshed overfor det danske folk« (s. 197) — hvad der sikkert er rigtigt. Under rigsdagen i 1660 skildres kongen, sikkert ogsaa rigtigt, som usikker og vaklende (s. 222—24). Ved omtalen af nyordningen af styrelsen i dette og de nærmest følgende aar siges det, at han »overhovedet stod al praksis fjernt« og »mere syslede paa en lidt mystisk maner med almindelige, lidt taagede ideer« (s. 229). Der kunde gives andre eksempler paa inkonsekvens i Arups redegørelse for vor første enevoldskonges psyke. Dronning Sophie Amalie fortjener uden tvivl nogle af de haarde ord, der i bogen bruges om hende. Men det er urimeligt at bebrejde »denne tyveaarige tøs«, at hun vilde have sine dronningerettigheder respekteret (s. 179).

Blandt andre af Arups karakteristiker vækker den af rigshofmester Joachim Gersdorff (s. 188—92) meget stor skepsis. »Han forstod endnu bedre end Sehested og Ulfeld eller Anders Bille, at det nu var pengekapitalen, der dominerede verden. Kapitalismens kolossale omvurdering og levendegørelse af alle hidtil døde værdier maatte gennemføres ogsaa i Danmark . . . han har sikkert følt sig, som en yngre aktionær i vore dage føler det, naar han

¹ Naturligvis har Arup i disse i 1930'erne forfattede udkast ikke faaet Curt Weibulls omvurdering af Erik Dahlbergs indsatser ved overgangen over Storebælt 1658 med. Jvf. s. 202.

² Thyra Sehested: Hannibal Sehested II, 473 f.

har arvet en aktiepost i et stort aktieselskab» . . . der »godt kunde give et meget større udbytte« (s. 188—89). Det stemmer ikke helt hermed, naar det hedder, at rigshofmesteren »efter sine ringe fornødenheder« (de var nu ikke saa smaa, især hvad kostbare bogindkøb angaar) ikke var personligt interesseret i rigdomsforøgelse (s. 189). Bag Arups karakteristik ligger sikkert en ofte fremtrædende tendens i hans værk, den at lade kansleren eller drosten eller rigshofmesteren være den vigtigste initiativtager til næsten alt, hvad der skete under hans »regering« — naar da ikke mange lettilgængelige kilder bestemt peger i anden retning, f. ex. i Christian 4.s meste tid til kongen. Der er intet i kilderne, som støtter Arups omvurdering af Danmarks sidste, i øvrigt i saa mange henseender sympatiske rigshofmester. Langt sikrere rammer Fredericias ord, at Gersdorff »hverken ved Fremskuenhed eller ved politiske Kundskaber ragede op som nogen betydelig Statsmand«.¹ Initiativet til ændringerne i finansforvaltningen og ansatserne til kollegiestyre (admiralitetet 1655) maa søges hos forretnings- og administrationskyndige mænd i mindre fornem stilling: Peder Vibe, Henrik Müller, Paul Klingenberg, Christoffer Gabel (som dog ikke var nogen stor organisator), Peder Reedtz. Alt dette stemmer godt med den mistænksomme Frederik 3.s konsekvente uvilje mod at have en førsteminister af mere dynamisk kaliber.

En noget udførligere omtale af statsomvæltningen i 1660 og forvaltningens nyorganisation i enevældens første aar er nødvendig, fordi jeg anser dette parti af bogen for at være dens mest angribelige. Lad mig dog strax sige, at det er givet, at Arup ikke kendte min »Hanibal Sehested« I (1946), da han skrev disse sider. Fra hans stillingtagen til hovedpunkter i min »Statsomvæltningen i 1660«, saaledes som den indirekte fremtræder, maa jeg tage afstand.

Af et vigtigt afsnit »Den store Plan« optræder kun overskriften (s. 222), af »Forhandling om Skatter« kun 11 linier (sst.). Af det følgende synes at fremgaa, at Arup tager afstand fra Niels Slanges fortælling om, at Frederik 3. før rigsdagen i 1660 havde udformet en plan til regeringsforandring, hvori han indviede først Hannibal

¹ Adelsvældens sidste Dage (1894), 204 f., jvf. 189. En hermed beslægtet karakteristik er givet af K. Fabricius (Den danske Centraladministration (1921), 126; Schultz Danmarkshistorie III (1942), 294) og anm. (Dansk biogr. Leksikon). Gersdorffs nære ven, den spanske gesandt Rebolledo's rosende ord om rigshofmesteren gaar i virkeligheden ud paa det samme (E. Gigas: Grev Bernardino de Rebolledo (1883), 34).

Sehested, derpaa biskop Hans Svane, borgmester Hans Nansen og sidst sin kammerskriver Gabel.¹

Det er kuriøst at se, hvorledes Slanges historieværk — det uudryddelige — alligevel flere steder i Arups fremstilling stikker sit hovede frem. Det gælder Slanges fortælling om, at et provstemoede i Roskilde 4. okt. 1660 paa forhaand sluttede sig til, hvad provst Peder Villadsen, Slanges fader, og provst Chr. Madsen sammen med andre stænderdeputerede besluttede til kongens »for-nøjelse og gloire« og »vor fædernelands velfærd«.² Arup er dog saa forsigtig at skrive (s. 223), at provsternes vedtagelse gjaldt »deres repræsentanter« paa stændermødet, d. v. s. alle de paa provinsialsynoden 28. aug. valgte fem repræsentanter for Sjællands stifts gejstlighed.³ Det minder om Langebeks forsigtighed: at udelade slutbetalingsterminen St. Hansdag i den sjællandske adelige bevillingsakt af 16. maj 1645, som Slange tillader sig at datere til 12. sept. 1660 — for dog at kunne forsyne sit skrift med et adeligt indlæg.⁴ Ogsaa Arups saa smukt exakte klokkesletsangivelse »kl. 14« for begyndelsen af det berømte møde i Svanes bispegaard i beg. af okt. (Arup har den tvivlsomme dato 5. okt.) stammer fra Slange, der med alskens ændringer har parcelleret den vel nærmest fra Villadsen stammende beretning om nævnte møde ud i forskellige møder, 26. og 27. sept. og 5. okt.⁵

Et andet sted i Arups skildring af 1660-begivenhederne har jeg ikke kunnet finde nogen kildehjælp for, ældre end 1929 (»Det danske Folks Historie«, V). Det drejer sig om den samtale, kongen 13. okt. skal have haft med Svane og Nansen, overværet af Hannibal Sehested og Hans Schaek (s. 225).⁶

Jeg forstaar egentlig Slange bedre, naar jeg ser moderne historikers konstruktioner paa grundlag af det bevarede, desværre alt for sparsomme samtidige kildemateriale.

¹ Gl. kgl. Saml. 905 fol. (fuldført 1720); sml. min »Statsomvæltningen i 1660« (i det følgende forkortet: Statsomv.), 306 ff.

² Se min kritik i Statsomv., 339—41.

³ Ibid., 174 f., 339 f.

⁴ Ibid., 316—24.

⁵ Ibid., 166, 327—39, 340—41.

⁶ Der synes at være tale om en misforstaaelse af nogle ord i skildringen af begivenhederne 13. okt. i den værdifulde saakaldte »Iercheske dagbog«. Her er ikke tale om en saadan enesamtale af de to stænderførere med kongen, Sehested og Schack. Først efter at alle de gejstlige og borgerlige deputerede var kommet op paa slottet, »kom Hr. Hannibal Sehested og Schack imod dem, og tilspurde Biskopen Svane paa alles vegne, Om det Ord Arving skulde forstaaes paa Sverdsiden aleene«, osv. At det var saaledes, stadfæstes af generaladjutant Mikkel Skovs optegnelser og af den »hammerske« beretning, implicite ogsaa af raadmand Knud Wolfs dagbog. Danske Samlinger, 2. r., II, 111—12; Statsomv., 153, 114; Hist. Tidsskr. 9. r. III, 391.

Hele baggrunden for 1660-rigsdagens begivenheder skal her ikke gennemgås: krigenes og pestens lammelser af baade materiel og sjælelig art, finansernes og forvaltningens uføre, stænderbrydningerne. Her er jo ingen afgørende uenighed blandt historikerne. Fast staar ogsaa, at Frederik 3., krydsende sig forsigtigt frem, efter som omstændighederne var til, stræbte at udvide sin kongemagt og som en mere eller mindre opnaaelig stjerne forude saa et arveligt og i realiteten enevældigt kongestyre.

Jeg kan imidlertid umuligt fravige det syn, at hvad der skete paa rigsdagen, lige fra dens aabning 8. sept., viser indgriben fra en aand, der havde større vuer, en langt mere dynamisk sjæl og langt større taktisk og parlamentarisk evne end baade Frederik 3. og Christoffer Gabel.

Jeg skal ikke i denne forbindelse resumere Hannibal Sehesteds livshistorie, hans banebrydende norske statholderskab, hans planer om at lade de norske stænder erklære kronprinsen for arveherre, hans fald og hans kamp for atter at opnaa æresoprejsning og embede i dansk tjeneste, hans ledende rolle ved de dansk-svenske fredsforhandlinger i foråret 1660.

Jeg har i min bog om statsomvæltningen og i min Sehested-biografi fremdraget en række vidnesbyrd om, at Sehested efter freden, som man gav ham hovedæren for, nød stor popularitet blandt Københavns borgere. Jeg har paavist, at Sjællands biskop Hans Svane var knyttet til ham ved et venskab, som var stiftet i de to mænds drengeaar. Men vejen til et nyt stort dansk statsembede var Sehested spærret, saa længe rigsraadets flertal bestod af mænd, der havde udstødt ham i 1651, saa længe hans konge ikke havde frihed til at belønne ham. Dette moment maa fastholdes.

Rigsdagens aabningstale holdtes af rigshofmester Gersdorff, Sehesteds halvfætter og siden fredsforhandlingerne i foråret i nær kontakt med ex-statholderen, i øvrigt nu en dødsmerket mand. Talen priste i stærke ord kongens holdning under hovedstadens belejring og meddelte, at nogle raader var udnævnt til at forhandle med stænderne om de haardt nødvendige skatter, »saa at den ene lige med den anden skulde bære byrden«. Altsaa det skatte-lighedsprogram, vi har mødt i 1645—46, men ikke siden, naar undtages de københavnske krav og privilegier 1650 og 1658—60.¹

Om skatteforhandlingerne fik Arup kun skrevet nogle linier. Vi faar altsaa ikke at vide, hvorledes gejstlige og borgerlige rigsdagsmænd under Svane som »mediator« 15. sept. forenede sig

¹ Fridericia: Adelsvældens sidste Dage, 133 ff., 329 ff., 356 ff., 401 ff., 495 ff.; Statsomv., 73—74. Sml. ovenf. s. 343 f.

«under Københavns frihed», d. v. s. under de 1658—59 til byen givne privilegier, som bl. a. gav dens indbyggere samme friheder m. h. t. skatter og adgang til embeder som adelen og ret til at forelægge kongen andragender og forhandle med rigsraad og stænder om rigets anliggender. Der er her tale om et overmaade dristigt, i virkeligheden revolutionært skridt. Ordet «mediator» er hentet fra diplomatsproget; i maj havde hollænderen Van Beveren brugt det om Sehested som «overfredsmægler» (mediateur en oppermeester).¹

Arup kommer heller ikke ind paa det store reformprojekt af 17. sept., der vidner om samarbejde mellem københavnske borgerledere og mænd, kyndige i rigets finans- og forvaltningsforhold. Det viser bl. a., at man fra københavnsk side ønskede en udbygning af stænderforfatningen, med gejstlige og borgerlige repræsentanter i rigsraadet.²

Før mødet aabnedes, spurgte — fortalte senere Odenseborgmesteren Thomas Brodersen — en af de fynske borgerdeputerede en kollega, «hvad monne denne vor sammenkomst skulde betyde. Og kom hr. Hannibal Sehested løbende hen til dem og hviskede ham disse ord halvhøjt i øret: Det betyder, at vil du ikke, saa skal du». ³ Episoden, som er overleveret i en helt tendensfri sammenhæng og i sine hovedtræk maa være paalidelig, er betydningsfuld. Den viser Sehested i forbindelse med repræsentanter for understænderne. Som det siden skal vises, stod en af de mest fremtrædende provinsborgmestre ham nær. Men han var nødt til at virke i det skjulte, som kongens budsending Gabel, der først i tusmørket ankom til mødet i bispegaarden i beg. af okt. Ogsaa dette moment maa fastholdes.

At 23 adelsmænd, med rigshofmesteren og de tre med understænderne forhandlende rigsraader (Gunde Rosenkrantz, Otte Krag, Peder Reedtz) i spidsen 30. sept. opgav skattefriheden for den foreslaaede konsumtionsskat for 3 aar, var en sejr for den gejstlig-borgerlige «blokpolitik», som hvis leder Sjællands biskop optraadte. Fire dage før, 26. sept., havde imidlertid et borgerudvalg med Nansen som førstemand overleveret direkte til kongen et uddrag af det store reformprojekt, som bl. a. foreslog bortforpagtning af kronens len og ladegaarde til de højstbydende uden hensyn til stand. Det gjorde et stærkt indtryk i raadets kreds, og vi har samtidige vidnesbyrd om, at der i de følgende dage agi-

¹ Statsomv., 74—75; min «Hannibal Sehested» (i det følgende forkortet: H. Sehested), I, 213.

² Statsomv., 77—80, 403—20.

³ Ibid., 73.

teredes for et samarbejde mellem konge og understænder. Denne agitation fremmede naturligt ønsket om at løse Frederik 3.s hænder ved ændringer i eller ophævelse af hans strenge haandfæstning, som forbeholdt adelen lenene. Den tanke om indførelse af arveregering ved en stænderbeslutning, som først havde fundet udtryk i Norge 1648 under statholder Sehesteds auspicer, maatte næsten af sig selv melde sig.¹

Arup mener, at fremsættelsen af tanken om arveriget efter »al mulig sandsynlighed« skyldes kongens kammerskriver Gabel (s. 222). Han følger her senere optegnelser af Gabels søn Frederik Gabel. De er dels forvirrede, dels tydeligt skrevne til faderens forherligelse. Frederik Gabel ansaas af sin samtid for en lidet troværdig mand. Af danske historikere er hans optegnelser om statsomvæltningen blevet skarpt kritiseret fra Jac. Langebek til J. A. Fridericia. Først A. D. Jørgensen har, dog uden virkelig begrundelse, tillagt dem mere værdi.²

Saavel samtidige berettere som det følgende slægtsleds uafhængige københavnske borgertradition nævner ikke Gabel, men Sehested som de afgørende stænderbeslutningers hovedleder — »director omnium consiliorum, som bragte kongen til arveretten«, skrev 1663 den sønderjyske diplomat Martin Tancke, der som adelsmand deltog i rigsdagen. 1689—92 mødte den engelske gesandt Robert Molesworth denne tradition i hovedstadens borgerkredse. »Hannibal Sehested, a cunning man, was prime minister, and the Bishop or Superintendent Swan, with Nanson, the Speaker of the House of Commons, were his creatures«.³ Godt i traad hermed fortæller to af hinanden uafhængige stænderdeputerede, at understænderne, da de 10. okt. drog op paa slottet for at overgive kongen et exemplar af deres underskrevne forslag om arveregering, modtoges af Sehested, og den ene skriver, at kongen efter sin ankomst »spadserede frem og tilbage og talede til ingen uden Hannibal Sehested«.⁴ Ved dette betydningsfulde møde fremtræder Sehested som kongens hovedraadgiver, hans eneste raadgiver. Og ved festen paa slottet om aftenen efter arvehyldingen 18. okt.,

¹ Statsomv., 79—83, 86 f.; H. Sehested I, 251—81.

² Statsomv., 274—94, 358—74; A. D. Jørgensen: Peter Schumacher Griffenfeld I (1893), 87. Sml. K. Fabricius i Schultz Danmarkshistorie III, 345, der dog udtrykker sig med større forsigtighed end Arup. Ogsaa John O. Evjen (Die Staatsumwälzung in Dänemark im Jahre 1660 (1903), 152—56) forkaster Fr. Gabels fortælling. Det er tydeligt, at A. D. Jørgensen i sin i øvrigt saa værdifulde Griffenfeld-biografi ikke har ofret 1660-begivenhederne noget meget indtrængende studium.

³ Statsomv., 222 f., 227, 235—52.

⁴ Ibid., 114, 130.

da Svane og de andre gejstlige, som det sømmede sig deres stand, var brudt tidligt op fra gildet, »holdt kongen al sin tale med borgmester Hans Nansen og Hannibal Sehested«. To dage efter betegnes Sehested af en tysk-svensk diplomat som »das factotum« hos kongen. 26. okt. blev han rigens skatmester.¹

Stændermødets historie skal her ikke følges videre. Ovenstaaende linier havde blot til formaal meget kort at resumere den helt tendensfri overlevering om, hvorledes Danmark forandredes fra valg- til arverige. Den støttes af et studium af Sehested og Gabel som statsmænd, den ene initiativrig, dristig og skabende, den anden fyrstetjener i det lille format.

Det ses, som omtalt, ikke af Arups brudstykkeagtige fremstilling, at han har fæstet lid til Slanges beretning om, at kongen allerede før stændermødets aabning havde stiftet en sammensværgelse med Sehested, Svane, Nansen og Gabel med det formaal et faa haandfæstningen ophævet eller ændret, saaledes at han frit kom til at raade over rigets len og indtægter.²

Noget andet er, at det maa anses for overvejende sandsynligt, at Frederik 3. og Sehested, før den rigsdag samledes, som var indkaldt ved breve til lensmænd, bisper og bymagistrater af 5. aug. 1660, har drøftet rigets fremtidige finans-, forvaltnings- og forfatningsforhold.³ I denne forbindelse har en overlevering, som jeg ikke kendte, da jeg skrev mine ældre fremstillinger af statsomvæltningen, en vis interesse.

Præsten Rasmus Winther til Ørbæk (1680—1767) renskrev i 1755 en slægtsbog paa grundlag af ældre optegnelser.⁴

¹ H. Sehested I, 298 ff.

² Sml. min kritik af Slange i Statsomv., 306 ff. Det brev fra kongen til Svane og Nansen, dat. 26. sept., som Slange har indføjet i sin skildring, anser jeg, som Evjen, for uægte, i lighed med andre af Slange meddelte skrivelser. Saaledes som Arup har formet sin paragraf 170, »Arvekongen«, maa man gaa ud fra, at dette ogsaa er hans opfattelse (s. 222 f.). Til mine argumenter for uægtheden (Statsomv., 328 ff.) vil jeg føje angivelsen af dateringssted »Kiøbenhavns Slott«. I kongens egenhændige skrivelser til rigsraadet 1648—58 bruges altid formen »Kiøbenhaffn [d. 1. Decembr. Anno 1651 osv.]«, i et brev til grev Chr. Rantzau, som ganske vist kun kendes i afskrift (E. Kroman: Skriftens Historie i Danmark (1943), 50), men som temmeligt sikkert har været udfærdiget egenhændigt, findes »Dat. Kopenhagen d. 23. Aug. 1661«. Det er højst usandsynligt, at kongen i »Slange-brevet« skulde have ændret sin aarelange sædvane paa dette punkt. Fabricius har anstillet lidet overbevisende formodninger om, hvorledes brevet maaske dog kan godtages som ægte (Schultz Danmarkshistorie III, 344).

³ Sml. Fridericia: Adelsvældens sidste Dage, 501.

⁴ Præsten i Ørbæk Rasmus Pedersen Winthers Beretning om sin Slægt og sit Liv. Udgivet og fortsat med Oplysninger om hans Efterslægt af Axel Kofod. I Kommission hos J. Frimodt, København 1934. Jeg skylder fru Kirsten Gade, f. Winther, tak for at have gjort mig opmærksom paa denne bog.

Rasmus Winthers moder var Karen Knudsdatter Blanckenborg, f. 1639 i Odense. Sønnen Rasmus var ved hendes død i 1694 kun 14 aar gammel, men slægtbogen rummer adskillige vidnesbyrd om, at hun har gjort ham til sin fortrolige og holdt af at fortælle ham sine ungdomsminder. Det er dels fra sin moder, dels fra sine stedsøskende af hendes 1. ægteskab Knud og Hannibal Rosenvinge, den sidste født 1670 og utvivlsomt opkaldt efter den 4 aar før afdøde rigsskatmester, dels vistnok ogsaa fra sin morbroder, borgmester i Odense Peder Knudsen Blanckenborg (d. 1711), i sin ungdom ridefoged paa Sehesteds fynske godser, at Rasmus Winther har sin viden om sin morfader Knud Jacobsen (Blanckenborg), d. 1677.

Enhver, som har studeret 1660-rigsdagens historie, vil kende borgmester Knud Jacobsen, den 2. deputerede for Odense købstad. Han har underskrevet alle de paa rigsdagen fremkomne borgerlige og fælles gejstlig-borgerlige indlæg fra fællesindlægget om konsumtionsskat uden hensyn til særfriheder af 15. sept. til haandfæstningens kassationspaategning af 16. okt. 1660. I beretningen om mødet i bispegaarden i beg. af okt. nævnes han som den første af de provinsby-deputerede, med hvem det besluttedes, at Hans Nansen skulde tale om arverigesagen. 2. okt. var han sammen med Nansen og tre andre provinsborgmestre indkaldt af rigsraadet for at modtage udkast til konsumtionsforordning. 14. okt. var han en af de fire provinsborgmestre, som efter kgl. udnævnelse sad i forfatningsudvalget i »det grønne gemak«. 26. jan. 1661 blev han medlem af den store lovkommission.¹ Han hørte aabenbart til dem, paa hvem kongen og hans nærmeste raadgivere kunde stole.

Mærkeligt nok ved Rasmus Winther intet at berette om sin morfaders herkomst, skønt hans moder, hvad flere steder i slægtbogen viser, omfattede sin fader med stor kærlighed. 1627—38 optræder Knud Jacobsen som tjener, senere foged hos den fynske herremand Johan Friis til Ørridslevgaard og Løjtved, 1638 betaler han borgerskabspenge i Odense. Senest 1638 var han blevet gift med Mette, datter af adelsmanden Jens Gynthelberg til Gunde-

¹ Statsomv., register s. v. Jakobsen, Knud; Fr. Barfod: De borgerlige Rigsdagsmænd 1660. Udg. af L. F. la Cour (1920), 129—37.—Arup skriver om det ved kongebrev af 13. okt. udnævnte forfatningsudvalg, at det »var sammensat paa en aldeles upartisk maade« (s. 226). Det er rigtigt, at de adelige og de ikke-adelige var ligeligt repræsenteret i udvalget, men ingen af adelens mere konservative fløj fik sæde i det, og baade dets bispemedlemmer og flertallet af dets borgermedlemmer var mænd, paa hvilke kongen kunde stole. Sml. H. Sehested I, 289 ff. Skonsomhed ved udnævnelsen var jo ogsaa nødvendig, hvis man overhovedet skulde naa til en flertalsbeslutning, som kongen kunde bruge.

strup i Odsherred. Knud Jacobsen maa have været nogenlunde jævnaldrende med Hannibal Sehested (f. 1609). Har han været hans medelev i Odense skole og gymnasium, hvor Hannibal gik 1620—24? Eller er bekendtskabet formidlet gennem Hannibals ældre broder Mogens, som ejede godset Mullerup i Gudme herred? Dannelsen havde Knud Jacobsen, for han udgav 1651 i København en oversættelse fra tysk af Emmanuel Sonthoms »Guds Børns Gyldne Klenodie«. S. a. forlangte han i Odense »gang og session med de gejstlige«. Fra 1642 var han raadmand i Odense, 1651—67 kongeligt udnævnt borgmester sst. 22. sept. 1660, altsaa under rigsdagen, fik han ved kongebrev orlov fra sit embede, saa længe han var optaget af skiftet efter fru Kirsten Munk — hvis arvingers hovedrepræsentant paa dette tidspunkt var Hannibal Sehested.¹

I slægtbogen (s. 44 i den trykte udgave) fortæller pastor Rasmus Winther: »... Knud Jacobsen Blanckenborg, var Borge-mester i Odense, og i Sine dage En Höy-agtet og sær æstimeret Mand hos mange af Adelen, end og hos dend Store Hannibal Sehested, som hafde Kongens, Christiani Qvarti Datter, og hafde været Statholder i Norge, for hvilket Statholderskab Hand blef fordret til Ansvar, under Frederici Tertii Tid, og der Hand var kommet ned fra Norge,² skref Hand efter Knud Jacobsen Blanckenborg, kaldede Ham til Kiöbenhafn, og vilde brugt Ham som Procurator i Sin Sag: Knud Jacobsen forrestillede Ham Hvad Betÿdenhed det hafde at före Process mod Sin overmand, raadede Ham til Submission, og udvirckede til Sidst, at Dend Store Hannibal Sehested sagde: Knud, ieg fölger dit Raad. Siden Ao 1660, da det vigtige verck, Kongens Souverainetet skulde ud-arbeÿdis, blef Knud Jacobsen af Samme Hannibal Sehested forestillet Kongen som En Mand der med Nÿtte kunde brugis; blef derfor kaldet til Kiöbenhafn.« Derpaa følger en kort beretning om en hjælp, Knud Jacobsen ydede sin svigersøn, præsten Peder Winther, Rasmus Winthers fader. »Alt dette veed ieg vist, om min Morfader Knud Jacobsen Blanckenborg«.

Jeg har et par andre steder, hvor Rasmus Winthers beretninger lod sig efterprøve ved andre kilder, gjort dette og fundet hans fortælling stadfæstet. Han var en mand, der stræbte efter sanddruhed. Desværre er ingen dagbog fra rigsdagen bevaret fra Knud Jacobsens haand, som der er fra andre, mindre betydende stænder-

¹ Jeg skylder museumsdirektor Svend Larsen og landsarkivar Carl Lindberg Nielsen tak for oplysninger, som supplerer de af Barfod givne. Se ogsaa »Til Knud Fabricius 13. August 1945« (1945), 117—22.

² D. e. 1650.

deputeredes. Men jeg skønner ikke rettere, end at vi hos Rasmus Winther har en god og uafhængig familietradition for os. Den ligger ikke begivenhedernes hovedpersoner fjernt. Karen Knudsdatter var en 21-aarig gift kone, da hendes fader valgtes til Odenses repræsentant paa rigsdagen. Hun var meget nøje knyttet saavel til sin fader som til sin søn Rasmus Winther. Hun har vel ogsaa kendt Hannibal Sehested personlig, da hun, efter at have opkaldt sin ældste søn Knud efter sin fader, gav sin 2. søn det i Danmark meget sjældne fornavn Hannibal. Omtrent det samme lader sig sige om hendes omtrent jævnaldrende broder Peder Knudsen Blanckenborg (d. 1711), i sine unge dage Sehesteds ridefoged.

At der med ordene om Knud Jacobsens kaldelse til København 1660 skulde være tænkt paa hans udnævnelse til medlem af lovkommissionen i jan. 1661, synes meget lidt sandsynligt. Selvom Odense var en af landets største provinsbyer, var det ikke paa forhaand givet, at den skulde repræsenteres paa rigsdagen af begge sine borgmestre. Det var, foruden Odense, kun tilfældet med Ribe og Aarhus og de to ret smaa byer Køge og Nykøbing-Falster. Flere større byer som Helsingør, Aalborg, Viborg, Horsens og Randers sendte kun een borgmester eller een borgmester og een raadmand eller (Helsingør og Aalborg) een raadmand og een menig borger. Odenses 1. borgmester, den rige sønderjyde, »rigens skriver« Thomas Brodersen (Riisbrigh) var vist fra kongeligt synspunkt ikke helt paalidelig. Han stod Corfitz Ulfeldt nær, rejste ogsaa — sikkert ikke ugerne — hjem til sin by, før forslaget om arverige fik endelig form.¹

Megen sandsynlighed taler for, at Sehested i tiden mellem indkaldelsesbrevene til rigsdagen af 5. aug. og mødets aabning har raadet Frederik 3. til at faa Knud Jacobsen som en paalidelig mand valgt i Odense. Og Knud skuffede ikke sin fornemme vens tillid.

Meget svag synes mig i det hele Arups redegørelse for enevældens indførelse og den ny administrations opbygning.

Det er næppe rigtigt, at Hans Schack sammensætter sit krigskollegium uden kongelig bemyndigelse (s. 231). Det er meningsløst, at Arup spørger, om rigsskatmesteren virkelig fik det i hans kollegieinstrux nævnte personale (s. 231). Vi ved nøje, hvem dette personale kom til at bestaa af.² Det er uden mindste hjemmel, at Arup lader den dødssyge og nu saa godt som helt passive Joachim Gersdorff oprette det statskollegium, hvis nominelle chef han som

¹ Statsomv., 169 f.

² H. Sehested I, 332 ff., 587 f.; Carl S. Christiansen: Bidrag til dansk Statshusholdnings Historie I (1908), 60—101.

rigsdrost blev (s. 233 f.). Det er urigtigt, at dette kollegium »sygnede temmeligt hurtigt hen«. Det bestod til kort før Griffenfelds fald i 1676, og det havde blomstringsperioder baade i rigsskatmesterens velmagtstid, i Gabels sidste aar og under Schumacher-Griffenfeld. Den sidste satte ogsaa, som Sehested, flere mænd af borgerslægt ind i det. Meningen med det var jo, hvad Arup slet ikke forstaar, at det i nogen grad skulde opfylde det københavnske krav, bevilget ved privilegierne 1659, fastholdt i 1660, om at byens tillidsmænd skulde have »stemme og samtykke« i alle rigens anliggender.

At københavnerne fastholdt ogsaa ønsket om stændermøder, fremgaar af privilegiebrevet for byen af juni 1661, som stiller stændermøder i udsigt.¹ Jeg har vist, at Sehested følte sig forpligtet overfor dette ønske.² Jeg maa da bestemt afvise Arups formodning, uden ringeste kilde- eller sandsynlighedsgrundlag, at rigsskatmesteren er hovedmanden bag »enevoldsarveregeringsakten« af 10. jan. 1661 (s. 237).³

Det store spørgsmaal, som Arup drøfter, om der i Danmark-Norge i 1660 var mulighed for stændermøder, som man havde haft det mere hyppigt siden 1620'ernes slutning, er meget svært at besvare. Et sammenlignende studium af en række europæiske landes samfunds- og forfatningsforhold maatte i denne forbindelse foretages. Siden P. Munch skrev sin disputats,⁴ har de fleste danske historikere svaret benægtende, som ogsaa Arup gør det. En fuldt holdbar begrundelse er dog ikke givet. Fridericia besvarede spørgsmaalet med ja. I 1660 og i aarene nærmest derefter var i alt fald mange af det københavnske borgerskabs spidser, Hannibal Sehested, kammersekretær Chr. Ditlev Testmann, statholder Fred. Ahlefeldt, maaske endog — hvis man tør tro jarlen af Essex — den unge Peder Schumacher af samme opfattelse. Sikkert er, at det bærer, Frederik 3. ved arvehyldingsgildet drak med Hans Nansen, ikke, som Arup skriver, fra borgmesterens side alene blev drukket »paa alle danske statsborgeres lighed under kongen« (s. 228). Det var ikke blot et lighedsprogram, men et program om folkestyre i tidens former, som københavnerne i 1660 fylkede sig om.

Hvor skævt Arup kan operere med analogier, fremgaar af hans

¹ Kbh.s Diplomatarium I, 771.

² Statsomv., 440—42; H. Sehested I, 450—53, 466.

³ Den fremkom paa et tidspunkt, da Sehesteds position for en tid var dalende. Sml. H. Sehested I, 303 f. Efter al sandsynlighed var akten kongens, Gabels, generalauditor Paul Tschernings og maaske ogsaa i nogen grad magister, kort efter generalfiskal Søren Kørnerups værk.

⁴ Købstadstyrelsen i Danmark I (1900), 71.

ord paa samme side: »Alle mente, at arveregeringen ogsaa indbefattede fuld suverænitet, som i Frankrig, hvor Louis 14. netop havde proklameret sin suverænitet,¹ som i England, hvor Charles 2. netop var blevet anerkendt som konge» (s. 228). Hvor mange procent af datidens englændere og skotter ønskede kongelig enevælde? Man havde faaet nok af Cromwell's militærdiktatur og de sidste dages helliges aandstyranni. Arup er i øvrigt ikke konsekvent. For naar han anser indførelse af kongelig enevælde for en nødvendighed i datidens Danmark, er det svært at se, hvad han mener med sine ord faa sider senere ved omtalen af, at kongen skænkede hovedstaden Bistrup gods m. m.: at det var »at sælge sin førstefødselsret for en skaal linser» (s. 244).

Hvad der her er anført af kritiske indvendinger mod mangt og meget i 3. bind af »Danmarks Historie» er kun et udpluk.²

De næsten helt paa ældre kladder og ikke færdigredigerede forlæg baserede afsnit om rigsdagen 1660 og regeringens nyorganisation (kapp. 26—27) burde næppe være trykt.

Hævet over tvivl er derimod, at den store beskrivelse af det danske samfund i 1630—40'erne, trods enkelte fejl, fuldt ud fortjener den offentliggørelse, som er blevet den til del. De politisk-historiske afsnit 1624—60 er præget af mangler, men vidner samtidig om, at forfattertalentet ikke svigtede den gamle historiker. Man forstaar, at udgiveren har kviet sig ved at ændre for meget

¹ Det var nu først aaret efter.

² Ogsaa billederne i bogen giver anledning til et par anmærkninger. De er oftest gode, men underskrifterne kan undertiden være mangelfulde eller skævt formulerede. Ved s. 128 er der en billedplanche med 4 portrætter — med fællesunderskriften »Rigsraader». En af de afbildede er holsteneren rigsgrev Chr. Rantzau til Breitenburg, fra 1650 statholder over hertugdømmernes kongelige dele. Men han var aldrig medlem af det danske rigsraad — og omtales da heller ikke af Arup som saadan — som det bestod før statsomvæltningen. Ved s. 226 er der billeder af fire: Hans Svane, Hans Nansen, Christoffer Gabel og Peder Reedtz — med fællestitel »Omvæltningens Mænd». Det udtrykker kun delvis Arups — urigtige — opfattelse, idet han ingenlunde placerer Reedtz blandt de drivende kræfter ved statsomvæltningen. S. 234 afbildes Alb. Haelweghs stik foran i Simon Paullis »Quadripartitum», der udkom 1667. Den siddende konge er omgivet af, hvad underskriften kalder »Inderkredsen om Frederik 3.: Gabel, Krag, Schack og Reedtz». De nærmest kongen afbildede bærer alle, undtagen Gabel, elefantordenen. Men oversekretær Erik Krag blev først ridder 1671. Manden mellem Gabel og Schack kan altsaa ikke forestille ham. Vor store afdøde ikonograf Otto Andrup mente, sikkert rigtigt, at manden er rigsskatmester Hannibal Sehested. Han døde vel 1666 sept., aaret før bogen udkom. Men Andrup giver gode grunde for, at stikket er udført allerede c. 1664 (Andrup, Ilsoe, Norlund: *Danmarks Historie i Billeder, Teksthæfte II* (1949), 315—17).

i den text, han havde for sig. Men han burde dog i større omfang have rettet, hvad han i sin efterskrift kalder »sætninger med objektivt fejlagtigt indhold« (s. 284 f.). Arup selv rettede jo fra korrektur til korrektur. Faktisk har man ingen sikkerhed for, at noget i bogen svarer helt til den endelige udformning, han vilde have givet, hvis det var blevet ham beskaaret at besørge udgaven.

Blandt danske historikere har faa været rigere udrustet end Erik Arup. Meget har han ydet som forsker, forfatter og lærer. Men han var ofte for ensidig — og man tør vel tilføje: for egen-sindig — i behandlingen af de problemer, han tog op. Ensidighed kan være en styrke og bidrage til at give en fremstilling prægnans og farve, naar talen er om et temperament som Arups, baade en kunstners og en polemikers. Men ensidighed kan jo ogsaa have farlige konsekvenser, især naar opgaven er at skildre et helt folks mangfoldige historie gennem tiderne. Det er en opgave, som kræver ikke blot en uhyre arbejdsanspændelse, men ogsaa meget stor resignation. Som Arup drømte om at løse opgaven: at danne sig et skøn ud fra studium af primærkilderne for alle vigtige spørgs-maals vedkommende, maa den vel betegnes som uløselig for et enkelt menneske.

Trods de mange positive værdier og impulser, »Danmarks Historie« giver, vilde Arups indsats formentlig have været rigere og mere tilfredsstillende for baade ham selv og videnskaben, hvis han i sin universitetslærertid og siden kunde have udmøntet sit guld i bøger og afhandlinger med mere begrænsede emner, befriet for det store værks spændetroje.

C. O. Bøggild-Andersen.

Hugo Yrwing, Kungamordet i Finderup. Nordiska förvecklingar under senare delen av Erik Klippings regering. Skrifter utgivna av Vetenskaps-Societeten i Lund nr. 45, Lund, 1954, 190 s. samt resumé paa engelsk.

Da Hugo Yrwing valgte titlen til sin bog, sprang han frem til kongemordet i 1286. De fleste læsere vil sikkert, tiltrukket af titlen, gøre det samme, for hvem har taalmodighed til 16 kapitler, naar det allermest spændende findes i det 17.? Imidlertid understreger Yrwing, at de første tre fjerdedele af bogen har en værdi i sig selv uafhængigt af, om man kan tilslutte sig hans opklaring af mordet. Han har ret heri. Det fortjener at blive yderligere betonet, eftersom arbejdet afslører, at han absolut ikke har evner som detektiv.